

مدیریت ایمنی و بحران شهری در محلات بافت فرسوده شهرداری ها

رضا صادقی آذر

لیسانس کشاورزی با گرایش مهندسی علوم دامی

چکیده

آسیب پذیری شهرها در برابر مخاطرات محیطی در کشورهای دارای محیط طبیعی و پرمخاطره، به چالشی مهم در برابر علوم جغرافیایی، شهرشناسی، مدیریت و برنامه‌ریزی شهری تبدیل شده است. در سراسر تاریخ حیات بشر، جان و مال انسان ها همواره دستخوش حوادث طبیعی و سوانح پیش بینی نشده و گاه گاه هولناک و مرگبار بوده است. با نگاهی به ساختار و فضای سیاسی موجود و پارادایم های نظامی در فضاهای شهری لازم بنظر می رسد تا در بستر نگاهی جامع، اقدامات سیستم دفاع غیر عامل مورد توجه قرار گیرد، تا افزایش توان و اقتدار نظام و کاهش آسیب پذیری های کالبدی و انسانی از تجاوزات احتمالی، امکان وقوع یابد. پیوستن شهرها به مجموعه شهرهای پایدار، از اساسی ترین فعالیت هایی است که در صدر اهداف کلان شهرداری های جهان قرار دارد. یکی از ابزارهای تحقق توسعه پایدار شهری، سیستم مدیریت ایمنی و بحران شهری است. سیستم مدیریت ایمنی، جز جدایی ناپذیر مدیریت سازمان ها بویژه شهرداری ها و دخیل در تمام برنامه ریزی ها، سیاست گذاری ها و تصمیم گیری ها است. برنامه ریزی برای مقابله با بحران در زمان وقوع آن بسیار دیر می باشد. سردرگمی در مواقع پر استرس به سرعت افزایش می یابد که این افزایش استرس می تواند کشنده باشد. تمامی شرکتهای نیازمند به آماده سازی یک طرح مدیریت بحران ناشی از حریق می باشند. کشور ایران باتوجه به قرار گرفتن در کمربند لرزه الپ هیمالیا دارای پتانسیل لرزه ای می باشد بدیهی است که باتوجه به نوع بحرانها و موقعیت پهنه بندی ایران مطالعه بحرانها براساس موازین مربوط بررسی پتانسیلهای منطقه ای و نیازسنجیهای متناسب باهر پهنه جغرافیایی در اقدامات صورت گرفته قبل حین و بعدازبحران موثر در جهت کاهش خسارات وارده موثر خواهد بود.

واژه‌های کلیدی: مدیریت ایمنی، بحران شهری، محلات بافت فرسوده، شهرداری ها

مقدمه و بیان مسئله

خطر طبیعی، پدیده‌ای است که در محدوده سکونت انسان اتفاق افتاده و زندگی او را تهدید می‌کند و ممکن است باعث وقوع بلایایی جانی و مالی زیادی شود (Smith, 2000: 5). به طوری که انسان‌ها از آغاز آفرینش تاکنون همواره با انواع آسیب‌ها و بلایای طبیعی مانند سیل، طوفان، زلزله و غیره دست به گریبان بوده‌اند و از این بابت آسیب‌های جانی و مالی فراوانی به آن‌ها وارد شده است. این بلایای طبیعی هر ساله، بخش‌های زیادی از اروپا و آسیا را ویران می‌کند.

امروزه برای جلوگیری و کاهش اثرات جانی و مالی چنین مخاطراتی، دانشی به نام «مدیریت بحران» به وجود آمده است. چنین رویکردی بسیاری از بلایا و مخاطرات طبیعی را که رخ داده است یا ممکن است رخ دهد، مدیریت و سامان‌دهی می‌کند؛ از این رو در دنیای امروز مدیریت بحران از جمله مسایلی است که لازم است در فرایند برنامه‌ریزی شهری بدان توجه شود؛ به طوری که رویدادهای بحرانی مربوط به بلایای طبیعی مانند سیل، طوفان و زلزله به پیش‌زمینه اساسی مدیریت برای ایجاد برنامه‌ریزی و کنترل تبدیل شده است. قبلاً تصور می‌شد وقوع حوادث و بلایای طبیعی مانند سیل و زلزله در مناطق شهری، آثار و پیامدهای کمتری در مقایسه با این مخاطرات در سطح روستاها دارد؛ اما با توجه به تغییرات مشخصی که در ساختار و سازمان شهرها به وجود آمده، ایمنی آن‌ها در برابر حوادث غیرمترقبه بسیار ضروری است (حجازی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۲)؛ بنابراین از مهم‌ترین معیارها در برنامه‌ریزی و مکان‌یابی کاربری‌های شهری، عامل ایمنی است. که به‌خصوص در سال‌های اخیر در قالب بحث مدیریت بحران، بیشتر به آن توجه شده است. این عامل، یکی از مؤلفه‌های مهم در تعیین مکان کاربری‌های شهری است و ایمنی کاربری‌ها در مقابل تهدیدات طبیعی به عنوان یکی از اصلی‌ترین نیازها در مرحله طراحی شهرها و تأسیسات، حیاتی، حساس و مهم است. کاربری‌های حساس در شهرها در زمان بحران، نقش مهمی در کاهش آسیب‌پذیری‌ها به عهده دارند و در صورت آسیب‌دیدن، مشکلات مهمی در شهرها به وجود می‌آورند. کاربری‌های حساس شهری در هر شهری متفاوت از شهر دیگر است و این به نوع شهر و فعالیت‌های آن بستگی دارد (حسینی‌خواه، ۱۳۹۴: ۲۰). در این میان، گستره جغرافیای ایران از نظر احتمال وقوع حوادث طبیعی به‌ویژه سیل و زلزله یکی از آسیب‌پذیرترین بخش‌های کره زمین است. همه ساله، وقوع این حوادث باعث خسارات جانی و مالی فراوانی می‌شود و گستره شهرها همواره تجربه تلخی از بروز این‌گونه حوادث دارند (حجازی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۲).

مراکز استانی و پرجمعیت شهرها، در معرض وقوع حوادث طبیعی شدید و گوناگون است و هر سال، مخاطرات زیادی به‌ویژه زلزله در گوشه و کنار این شهر اتفاق می‌افتد (حسینی‌خواه، ۱۳۹۴: ۲). از این رو با توجه به اهمیت مقوله رضایتمندی سکونت، لازم است برنامه ریزان و سیاستگذاران مدیریت شهری برای رسیدن به وضعیت مطلوب و رفع نا همگنی موجود، شاخص‌هایی که دارای اهمیت بیشتری هستند و محلاتی که از این نظر در سطوح پایین تری قرار دارند در اولویت تصمیم‌گیری‌ها قرار گیرند تا با بکارگیری راه‌های نو و کارآمد برای بهبود و ارتقاء کیفیت محیط سکونت گام‌های موثری برداشته شود.

پیشینه پژوهش

واژه «بحران» بیش از ۵ قرن پیش در دولت‌های مختلف دنیا به شیوه‌های گوناگون مطرح شده است. مک فامارو، عبارت «مدیریت بحران» را برای نخستین بار با توجه به امکان درگیری موشکی آمریکا و کوبا به کار برد. موضوع مدیریت بحران در بلایای طبیعی اولین بار در سال ۱۸۹۸ در هشتمین کنفرانس جهانی زلزله در آمریکا از زبان دکتر فرانس پریس مطرح شد. در

ایران در سال ۱۳۸۶، قانون مدیریت بحران کشور به تصویب مجلس رسید که به صورت یک سازمان مستقل تا امروز ادامه دارد. به طور کلی تاکنون تحقیق یا پژوهشی در خصوص مدیریت بحران در شهر یاسوج انجام نشده است. در زمینه موضوع پژوهش، مطالعاتی در جهان و ایران صورت گرفته است که به طور خلاصه به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود.

گیوونیزی و همکاران (۲۰۰۸) در مقاله‌ای چگونگی استفاده از فناوری‌های اطلاعاتی در فرایند بازسازی زلزله ۱۹۹۴ نورث ریج آمریکا و همکاری سازمان‌های بین‌المللی و محلی در بازسازی زلزله ۲۰۰۴ سوماترا و سونامی را توضیح داده‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که اطلاعات و به‌روزرسانی آن‌ها نقش اساسی در شرایط پس از زلزله دارد.

نتاد و همکاران (۲۰۰۹) در پژوهشی ضمن مدل‌سازی آسیب‌پذیری شهر بارسلون با استفاده از مدل RISK-U و به‌کارگیری مدل‌های موجود در زمینه تخمین خسارات، ارزیابی خسارات انسانی و اقتصادی شهر بارسلون را انجام داده‌اند. توان آنه تران و همکاران (۲۰۱۲) در پژوهشی عامل اصلی آسیب‌پذیری واحدهای مسکونی را پایین‌بودن درآمد خانوارها بیان کرده‌اند که این عامل به کاهش مقاومت ساختمان‌ها و رعایت‌نکردن ساخت و ساز و نکات ایمنی آن منجر شده است. هامانی و همکاران (۲۰۱۳) در مقاله‌ای با ارائه مدلی در زمینه مدیریت بحران حمل و نقل و بلایای طبیعی به این نتیجه رسیده‌اند که شریان‌های حیاتی شهر باید خارج از مناطق سیل‌خیز و زلزله‌خیز طراحی شوند. الکساندر (۲۰۱۵) در مقاله‌ای با مطالعه شیوه تغییرات و نابه‌سامانی‌های صورت‌گرفته در کاربری‌ها هنگام بحران، آسیب‌پذیرترین قسمت شهر را بخش سکونتی و تجاری شهری معرفی کرده‌اند.

محمدی و همکاران (۱۳۸۵) در مقاله‌ای، جایگاه سیستم هشدار و پیش‌بینی سیل و نقش آن‌ها را در کاهش اثر مخرب سیلاب‌ها بررسی کرده‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که این سیستم‌ها تا حد شایان توجهی، خسارات جانی و مالی را کاهش می‌دهد. حجازی‌زاده و همکاران (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با استفاده از آمار بارندگی ۵۵ سال اخیر و استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی، ۵ دسته کانال با سطح مقطع‌های متفاوت برای جمع‌آوری و انتقال آب‌های سطحی شهر بهارستان پیشنهاد داده‌اند. بهمنی (۱۳۹۴) در پایان نامه کارشناسی ارشد خود به این نتیجه رسیده است که ساخت و سازهای شهر امیدیه بر اساس شاخص‌های آسیب‌پذیری شریان‌های حیاتی، آسیب‌پذیری سازه‌ها، مراکز و کاربری‌های مرتبط با مدیریت بحران، آسیب‌پذیری مراکز نظامی و انتظامی شهر، آسیب‌پذیری تجهیزات شهری، آسیب‌پذیری کاربری‌های حساس شهر و غیره، طراحی نشده و توسعه نیافته است؛ این مسئله به توجه جدی مدیران و برنامه‌ریزان شهری نیازمند است.

مفاهیم و مبانی نظری

ریشه واژه Crisis از کلمه یونانی Krinein به معنی نقطه عطف [۱] به‌ویژه درباره بیماری است. همچنین به معنی بروز زمان خطر درباره مسایل سیاسی و اقتصادی است. در عین حال، بحران، نقطه حساس [۲] تلقی می‌شود و ممکن است از یک تحول مناسب یا نامناسب مانند مرگ و زندگی، تعادل یا ناپایداری ناشی باشد (اسماعیلیان، ۱۳۹۰: ۱۳۴). بحران‌ها از لحاظ ماهیت، بزرگی و شدت متفاوتند، اما همه آن‌ها پیامدهایی به بار می‌آورند که توانایی کارکردی سازمان یا نظام را مختل می‌کند. روبرتر [۳] تصریح می‌کند که به‌راستی تعریف بحران، کار ساده‌ای نیست؛ زیرا این مفهوم از نبود یک بار معنایی، تکنیکی، عملیاتی و مورد اجماع به سبب ماهیت بهره‌وری فراگیر آن، رنج می‌برد (قائد رحمتی، ۱۳۸۷: ۳۴). ملوین [۴] معتقد است بحران در اثر وقوع ناگهانی و غیرمنتظره حادثه یا اتفاقی به وجود می‌آید که توجه فوری و آنی به آن برای اتخاذ تصمیمی فوری ضروری است (تقوایی و همکاران، ۱۳۸۸: ۴۵)؛ بنابراین از دیدگاه زبان‌شناسانه، مفهوم بحران به مصداق خاص و ثابتی

بر نمی‌گردد. به بیان دیگر، هیچ رابطه ذاتی، ماهیتی و پایداری بین مفهوم و مصداق بحران وجود ندارد (ترابی، ۱۳۸۸: ۲۳). قبل از رخداد بحران، ارزیابی میزان آسیب‌پذیری کاربری‌های شهری از تلفات جانی و مالی احتمالی می‌کاهد؛ بنابراین، ارزیابی آسیب‌پذیری ساختمان‌های موجود، نوعی پیش‌بینی خسارت آن‌ها در مقابل حوادث محتمل است (زهرايي و همکاران، ۱۳۸۴: ۲۸۷). میزان این خسارت در بازه شدت صفر تا صد گفته می‌شود.

آسیب‌پذیری پیرو میزان در معرض بودن افراد جامعه و میزان حساسیت آن‌ها در مقابل حوادث و سوانح از یک سو (بزبان و همکاران، ۱۳۹۱: ۲) و تأثیرپذیری افراد در مقابل شرایط فیزیکی، اجتماعی، اقتصادی، محیطی و روانی حادثه از سوی دیگر است (پورموسوی و همکاران، ۱۳۹۱: ۳۴). در موضوعات مربوط به مباحث زلزله، آسیب‌پذیری به صورت میزان تحمل، پایداری یا نجات از اثرات یک بلای طبیعی در بلند مدت (Mileti, 1999: 106) و جلوگیری یا کاهش میزان آسیب‌پذیری در کوتاه مدت است. بنابراین برای جلوگیری و کاهش این بلاها و کاهش اثرات آن‌ها دانشی به نام «مدیریت بحران» به وجود آمده است تا اثرات بلاها را به حداقل برساند. بر اساس نظریه پیرسون و کلایر، مدیریت بحران، تلاش نظام‌یافته برای پیشگیری از بحران‌ها و بلاها است.

سیستم جامع مدیریت بحران، مخاطرات محتمل و منابع موجود را ارزیابی و به گونه‌ای برنامه‌ریزی می‌کند که منابع موجود با مخاطرات موازنه شود و با استفاده از منابع موجود، بحران در کنترل درآید (تقوایی و همکاران، ۱۳۸۷: ۳۷). کاربری‌های حساس در شهرها در زمان بحران، نقش مهمی در کاهش آسیب‌پذیری‌ها دارند و در صورت آسیب‌دیدن آنها، مشکلات مهمی در شهرها به وجود می‌آید. کاربری‌های حساس شهری در هر شهری از شهر دیگر متفاوت است و به نوع شهر و فعالیت‌های آن بستگی دارد. کاربری‌های حساس شهر یاسوج، کاربری‌های آموزشی، درمانی - بهداشتی، مراکز نظامی و انتظامی، مراکز تجاری، مراکز امداد و نجات و ایستگاه‌های آتش‌نشانی است. در بحث کاربری‌های خاص، مراکز آموزشی به صورت مکانی مطرح می‌شوند که نسل آینده در آن آموزش می‌بینند (حبیب، ۱۳۹۱: ۲۰). این مراکز، مکان‌هایی هستند که دانش آموزان بخش مهمی از وقت خود را در آنجا سپری می‌کنند (برنامه‌ریزی و مدیریت آموزش، ۲۰۰۳: ۲۹). هنگام بحران، مراکز آموزشی به دلیل حضور تعداد قابل توجهی از دانش‌آموزان، معلمان و کارکنان در زمره مکان‌های با آسیب‌پذیری بالا طبقه‌بندی می‌شوند (جهانگیری و همکاران، ۱۳۹۲: ۱). مراکز درمانی به عنوان نخستین مکان مراجعه مصدومان، جایگاه بسیار مهمی در بحران دارند؛ به طوری که داشتن برنامه‌ریزی برای آن‌ها حیاتی به نظر می‌رسد (پازورکی و همکاران، ۱۳۸۶: ۵). بدان سبب که مراکز درمانی به صورت شاخص‌ترین تسهیلات حیاتی امدادرسان به شهر، نقش اصلی را در مقابله با خسارات جانی ناشی از سوانح دارند، اولویت بیشتری برای بررسی و ارتقای تاب‌آوری خواهند داشت (شيعه و همکاران، ۱۳۹۲: ۱). کاربری‌های تجاری در هنگام بحران به صورت فضای دو منظوره برای انتقال مصدومان و پناهگاه عمل می‌کنند. توجه به مقاوم‌سازی کاربری‌های تجاری در هنگام ساخت و ساز، تأثیر بسیار مهمی در کاهش آسیب‌پذیری به خصوص تلفات انسانی و جانی خواهد داشت. در بعضی از کشورها وظیفه اصلی نیروی انتظامی در بحران به مرحله مقابله و واکنش ابتدایی محدود می‌شود و در برخی دیگر، این نقش برجسته تا مراحل آخر بحران ادامه می‌یابد (جدی و همکاران، ۱۳۸۴: ۲). عمده‌ترین وظیفه ذاتی و سازمانی نیروی انتظامی هنگام مدیریت بحران، تأمین امنیت برای جامعه و فراهم کردن بستر امن در مناطق آسیب‌دیده برای خسارت‌دیدگان و شهروندان سالم به منظور فعالیت‌های امدادرسانی سازمان‌هایی نظیر هلال احمر و غیره است (حسینی، ۱۳۹۱: ۱۸). یکی از مراکز خدماتی مرکز آتش‌نشانی است که نقش عمده‌ای در شهر دارد و ضامن ایمنی بیشتر برای حیات بشری است (محمدی و همکاران، ۱۳۹۳: ۳)؛ به طوری که از میان کاربری‌ها و خدمات موجود در شهر، استقرار بهینه فضایی - مکانی ایستگاه‌های

آتش‌نشانی برای مقابله با حوادث آتش‌سوزی و مدیریت بحران در شهرها اهمیت زیادی دارد (علوی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱). در این میان، توجه به میزان آسیب‌پذیری مراکز آتش‌نشانی به دلیل اهمیت جان افرادی که در معرض خطر واقع شده‌اند، مسئله اساسی تلقی می‌شود (رهنما و همکاران، ۱۳۹۳: ۱). همچنین این مراکز به عنوان مکانی برای استقرار تأسیسات و تجهیزات امداد و نجات از مکان‌های مهم و حیاتی خدمات‌رسانی به‌ویژه در هنگام بحران هستند (شکوهی، ۱۳۹۳: ۷). امروزه یکی از ارکان مهم عملیات مقابله با بحران، ارزیابی صحیح، دقیق و علمی از بحران مربوط است؛ به طوری که تیم ارزیاب، نخستین تیمی است که وارد منطقه می‌شود و بر حسب نوع بحران و نیاز سازمان‌های امداد‌رسان اقدام به ارزیابی می‌کند. ارزیابی، طبق ماده ۴۴ طرح جامع امداد و نجات کشور به عهده کارگروه (تیم) تخصصی امداد و نجات با مسئولیت جمعیت هلال احمر جمهوری اسلامی ایران است (صفری‌نژاد، ۱۳۸۴: ۱۰). سازمان جهانی هلال احمر یکی از سازمان‌های مهمی است که وظیفه کمک‌رسانی به افراد آسیب‌دیده را برعهده دارد (صمدی، ۱۳۹۱: ۴).

محلات بافت فرسوده

شهرها به عنوان مرکز تجمع سرمایه‌های مادی و انسانی، در زمان تهدیدات انسان ساخت به هدفی اصلی مبدل می‌شوند. این در حالی است که روند شهرنشینی در ایران روندی فزاینده داشته به گونه‌ای که در حال حاضر حدود ۷۵٪ از جمعیت کشور شهرنشین هستند. از طرف دیگر ۱۳٪ از کل محدوده‌های شهری را بافت‌های ناکارآمد تشکیل می‌دهند که بیش از ۱۵٪ از جمعیت کشور در این مناطق سکونت دارند. بافت‌های مسکونی موجود در شهرهای ایران در برابر تهدیدات به شدت آسیب‌پذیر و نیازمند توجه بیشتری هستند. تدابیر پدافند غیرعامل می‌تواند آسیب‌های احتمالی این بافت‌ها را در مواقع بحران کاهش داده و حفظ سرمایه‌ها و ارزش‌های موجود در آن را رقم بزند. از این رو با توجه به اهمیت مقوله رضایتمندی سکونت، لازم است برنامه ریزان و سیاستگذاران مدیریت شهری برای رسیدن به وضعیت مطلوب و رفع نا همگنی موجود، شاخص‌هایی که دارای اهمیت بیشتری هستند و محلاتی که از این نظر در سطوح پایین تری قرار دارند در اولویت تصمیم‌گیری‌ها قرار گیرند تا با بکارگیری راه‌حل‌های نو و کارآمد برای بهبود و ارتقاء کیفیت محیط سکونت‌گام‌های موثری برداشته شود.

ابعاد فرسودگی بافت‌های شهری:

مراد از فرسودگی، ناکارآمدی و کاهش کارایی یک بافت نسبت به کارآمدی سایر بافت‌های شهری است. فرسودگی بافت و عناصر درونی آن یا به سبب قدمت و یا فقدان برنامه توسعه و نظارت فنی بر شکل‌گیری آن بافت به وجود می‌آید (لوسیم، ۱۹۹۶: ۷۹). فرسودگی از ابعاد متعددی برخوردار است که با یک دیگر ارتباط و پیوند متقابل دارند، اما مهمترین ابعاد فرسودگی عبارتند از:

- **فرسودگی کالبدی - سازه‌ای:** فرسودگی که از افت کیفیت کالبدی بنا یا بافت ناشی می‌شود، که می‌تواند و عوامل مختلفی که سبب این نوع فرسودگی می‌شود شامل: عدم نگهداری بنا یا نگهداری نامناسب و نامطلوب فضا.
 - **فرسودگی کارکردی:** این نوع فرسودگی زمانی اتفاق می‌افتد که بافت برای کارکردی که به خاطرش طراحی شده، برای استفاده، مناسب نباشد.

-فرسودگی نسبی یا اقتصادی: در اغلب موارد، فرسودگی یک مفهوم مطلق نیست بلکه در ارتباط با سایر ساختمانها و گستره‌ها همیشه مفهومی نسبی دارد. بنابراین زمانی که مردم قدرت خرید و سرمایه داشته باشند ولی خارج از محدوده بافت تاریخی سرمایه گذاری کنند، در آن زمان است که مفهوم فرسودگی نسبی یا اقتصادی مطرح می‌شود و دلیل آن به خاطر این است که هزینه سرمایه گذاری در محله تاریخی بیشتر از نقاط دیگر است و برای سرمایه گذاری از جذابیت کمتری برخوردارند (Alvin, 1970: 65). بنابراین برای جلوگیری از فرسایش در هر نوع بعدف باید میزان پایداری را با انجام عمل مرمت در فضای شهری بالا برد و با افزایش پایداری، عمر فضای شهری بالا رفته و میزان دوام آن فزونی می‌گیرد (امیری، ۱۳۷۴: ۱۵).

ضرورت توجه به بافت‌های کهن [۹] شهری:

توسعه فیزیکی و رشد جمعیت شهری ایران تا چند دهه قبل دارای افزایش متعادل بوده و با بروز تحولات جدید، شهرها به ویژه شهرهای بزرگ، تغییرات و دگرگونی‌های را پذیرفتند. این دگرگونی‌ها به شکل جمعیت و گسترش فیزیکی شهرها و به صورتی نامتعادل بوده است و سبب شده است تا بین کاربری‌های شهری تناسب نامعقولی به وجود آید (مشهدی زاده دهقانی، ۱۳۸۳: ۴۱۹). بنابراین عواملی چون گسترش محدوده قانونی شهر، ساخت و ساز در نواحی پیرامونی شهر، مدیریت ضعیف شهری، فقر داده‌های آماری و اطلاعاتی، ضعف امکانات مالی جهت اجرای طرح‌ها، مشارکت ضعیف مردم و ... نتیجه تحولات جدید در شهرها می‌باشد. اما با قبول چنین واقعیت‌هایی هنوز بافت‌های قدیمی و فرسوده دارای اهمیت و ارزش است (رسولی، ۱۳۷۶: ۲۷). بافت‌های تاریخی به دلایل متعددی در شهرسازی اهمیت دارند، یکی از این دلایل وجود مرکزیت همیشگی برای وحدت بخشی به پیکره شهر است. بافت قدیم با ارزش‌های کالبدی، تاریخی و فرهنگی نهفته در خود بهترین نشانه هویت شهری بوده است، حیات و رشد این بافت، مانع از فرسودگی شهر از درون شده است، ولی توسعه بی رویه، سبب محدود شدن بافت شده است (حبیبی و همکاران، ۱۳۸۶: ۲۰).

فرآیند شکل گیری بافت فرسوده:

هر بافت تاریخی در شهر را می‌توان بافت فرسوده دانست، ولی هر بافت فرسوده، بافت تاریخی نمی‌باشد لذا دامنه شمول بافت تاریخی بیشتر از بافت فرسوده است و بافت تاریخی می‌تواند بافت فرسوده را در بر بگیرد (شماعی، ۱۳۸۰: ۶۴). پس بر همین اساس، بافتهای کهن شهری و روستایی کشور نماد فرهنگ و تمدن ایران زمین، اسنادی از تاریخ، نموده‌های محسوس هویت و تجربه نیاکان ما محسوب می‌شوند. این بافت‌ها در برگزیده ارزش‌های معماری و شهرسازی و هویت ملی، نمایانگر خاطرات قومی و آثاری متعلق به تمامی نسلهای حاضر و آینده کشور است که در عین حال جایگزین ناپذیر نیز هستند (سرتیپی پور، ۱۳۸۵: ۲۳۷).

فرآیند برنامه مدیریت بحران ساختمان ها

این برنامه در ساختمان های مسکونی شهر تهران انجام میشود و شامل مراحل زیر است:

• شناسایی مخاطرات ساختمان و ارائه برنامه کاهش مخاطرات

یک ارزیاب بر اساس چک لیستی شامل ۴۸ سوال، ساختمان را (صرف نظر از واحدها) ارزیابی نموده و در نهایت اطلاعات چک لیست را در سامانه طرح وارد می کند. براساس اطلاعات این چک لیست، سطح خطر پذیری ساختمان و برنامه کاهش مخاطرات آن مشخص خواهد شد.

• شناسایی مخاطرات منازل و واحدها

ساکنین هر واحد، براساس چک لیستی ۲۴ سوالی، مخاطرات واحد خود را ارزیابی نموده و نسبت به سطح خطرپذیری واحد خود، شناخت پیدا می کنند.

• ارائه آموزش های لازم به ساکنان

آموزش های ساکنین به صورت مجازی و حضوری برگزار می شود. دوره آموزشی عملی اطفاء حریق از موارد آموزشهای حضوری است

• ارائه برنامه واکنش در شرایط اضطراری

که به صورت یک پوستر شاسی شده در لابی ساختمان نصب میشود و اقدامات لازم پس از هر حادثه یا بحرانی را به ساکنین گوشزد میکند.

مطالعات اسنادی تجربه های جهانی

- فوکوس گروپ جهت آسیب شناسی طرح "تشکیل گروه های مدیریت بحران اماکن" طی سالهای ۸۸-۹۲
- ارزیابی و بازرسی میدانی ساختمانهای مسکونی
- آموزش حضوری و توانمندسازی ساکنان

خروجی ها و سودمندی پروژه

- تعیین وضعیت مخاطرات ساختمانها و منازل و کمی سازی آن
- تهیه برنامه عملیاتی به منظور بهبود و کاهش آسیب پذیری
- ایجاد حساسیت و توانمندسازی ساکنان در حوزه مدیریت بحران
- ارائه برنامه واکنش در شرایط اضطراری ساختمان

بافت فرسوده، بخش جدایی ناپذیر از شهرهاست که سرمنشا بسیاری از نگرانی ها شده؛ این محلات مسائل و پیچیدگی های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی خاص خود را دارند. این محلات و بافت ها از یک سو دارای ریشه های سکونتی ارزشمند با غنای فرهنگی، اجتماعی و معماری هستند و از طرف دیگر به جهت فرسودگی شدید، نبود دسترسی مناسب به خدمات شهری و بهداشتی، وجود مشکلات اجتماعی و امنیتی و آسیب پذیری در برابر زلزله، سیل و آتش سوزی و نیز عدم تطابق با زندگی امروز شهری و شهرسازی مدرن دارای مشکلات رو بنایی و زیر بنایی بسیاری هستند.

در تعریف بافت فرسوده آمده که شکل گیری آنها به صورتی است که عمدتاً با ضوابط و معیارهای شهرسازی و معماری امروز به ویژه در کلان شهرها مغایرت دارد. این بافت به مرور زمان فرسوده تر شده و علاوه بر فرسودگی ابنیه، شبکه تاسیسات شهری آنها نیز فرسوده شده و کارکردهای شهری خود را از دست داده است. براساس آخرین برآورد های وزارت راه و شهرسازی، ۲هزار ۷۰۰ محله در ۵۴۳ شهر در فهرست بافت های فرسوده و ناکارآمد شهری قرار دارند و این مناطق با مساحت ۱۴۱هزار هکتاری، ۱۸درصد از کل مساحت شهری را در بر می گیرند. طبق آمارهای رسمی، هم اکنون ۱۹میلیون نفر معادل ۳۰درصد جمعیت شهر نشین ایران در بافت های فرسوده شهری زندگی می کنند. اهمیت اصلاح بافت ها به قدری است که همواره سیاستگذاران و برنامه نویسان در برنامه های کلان کشور، توجه به این بافت ها را نیز گنجانده اند اما این مشکل با وجود تأکید چندین برنامه پنج ساله توسعه، هیچ گاه برطرف نشده است. در شهریور ۱۳۹۳ و به دنبال تکلیف برنامه پنجم توسعه برای بازآفرینی بافت های فرسوده، هیأت وزیران دولت یازدهم سند ملی راهبردی احیا، بهسازی، نوسازی و توانمند سازی بافت های فرسوده و ناکارآمد شهری را تصویب کرد. توجه به توسعه درونی و توانمند سازی بافت های هدف از نقاط قوت این سند محسوب می شد و با رفع ایرادات طرح های قبلی مانند طرح کلید به کلید که صرفاً بر ساخت و ساز تمرکز داشت، تلاش می کرد ساختاری برای ارتقای سطح زندگی و امکانات محلات به اندازه میانگین شهرهای مادر فراهم آورد. البته این سند ملی راهبردی نیز به دلایل مختلف اجرا نشد تا سال ۱۳۹۶ که شرکت مادر تخصصی عمران و بهسازی شهری به نمایندگی از وزارت راه و شهرسازی، مأمور شد بر اساس تکلیف برنامه ششم توسعه، تدوین سند ملی باز آفرینی پایدار شهری در افق ۱۴۰۰ را عهده دار شود و نسخه اجرایی و نقشه عملیاتی بازآفرینی بافت های فرسوده و ناکارآمد شهری را به تفکیک نحوه تأمین منابع مالی و وظایف و تکالیف دستگاه های مختلف تدوین کند. اهمیت اجرای این سند ملی به قدری بود که با تغییر اساسنامه شرکت مادر تخصصی عمران و بهسازی شهری، نام این شرکت نیز به «شرکت بازآفرینی شهری ایران» تغییر کرد. در برنامه ششم توسعه مقرر شده است نسبت به احیا، بهسازی، نوسازی، مقاوم سازی و باز آفرینی هزار و ۳۵۰ محله از بافت های ناکارآمد میانی، تاریخی و سکونت گاه های غیر رسمی کشور اقدام شود تا در دوره پنج ساله تا پایان برنامه ششم، نیمی از کل بافت های فرسوده و ناکارآمد شهری اصلاح شوند؛ اما با وجود این تکلیف قانونی و با وجود تدوین سند مترقی و کارشناسی بازآفرینی شهری نیز و همه نقاط قوتی که برای ارتقای سطح شهر سازی و زندگی در بافت های هدف داشت، در گیرودار تغییر سیاست های مسکنی دولت دوازدهم و تمرکز بر ساخت مسکن ملی، از اجرا باز ماند و عملاً در رسیدن سند ملی بازآفرینی شهری (یعنی امسال) بخش عمده بافت های مسئله دار بدون تغییر باقی ماند.

نتیجه گیری

شهرها به عنوان مرکز تجمع سرمایه های مادی و انسانی، در زمان تهدیدات انسان ساخت به هدفی اصلی مبدل می شوند. این در حالی است که روند شهرنشینی در ایران روندی فزاینده داشته به گونه ای که در حال حاضر حدود ۷۵٪ از جمعیت کشور شهرنشین هستند. از طرف دیگر ۱۳٪ از کل محدوده های شهری را بافت های ناکارآمد تشکیل می دهند که بیش از ۱۵٪ از جمعیت کشور در این مناطق سکونت دارند. بافت های مسکونی موجود در شهرهای ایران در برابر تهدیدات به شدت آسیب پذیر و نیازمند توجه بیشتری هستند. تدابیر پدافند غیرعامل می تواند آسیب های احتمالی این بافت ها را در مواقع بحران کاهش داده و حفظ سرمایه ها و ارزش های موجود در آن را رقم بزند. پدیده آشنای توسعه شهرنشینی و گسترش مهار ناپذیر شهرها که در مقاطع مختلف تاریخی بروز کرده، پیامدهای زیادی را برای شهرها در پی داشته است که در پی بافتهای

بسیاری از شهرها دچار چالش های اساسی شده است و به دنبال خود نابه سامانی های کالبدی، اجتماعی و اقتصادی را به وجود آورده است. با رشد روزافزون شهرنشینی، مشکلات شهری بیش از هر زمان دیگری دامنگیر شهرهای کشور گردیده است، این مشکلات با تأثیر گذاری بر تمامی جنبه های شهرنشینی، روابط منطقی زندگی شهرنشینی را نابسامان نموده است و کیفیت کلی و قابلیت زندگی در آن ها را به شدت کاهش داده و زمینه ناپایداری در آن ها را فراهم کرده است. بافت فرسوده شهری یکی از موارد مطرح در کلیه شهرهای کشور است که هر کدام متناسب با شرایط انسانی و طبیعی خود نیازمند مداخله و اصلاح است، از آنجایی که بافت فرسوده در اکثر شهرها هسته اولیه شکل گیری شهر را شامل می شود این امر موجب اختلال در شکل گیری ارتباط و وحدت فضایی بین بخش مرکزی، بخش میانی و بخش پیرامونی می گردد، بافت فرسوده به دلایلی همچون مرکزیت همیشگی برای وحدت بخشی به پیکره شهر، دارای اهمیت خاصی است که این امر زندگی سالم و روان را در یک شهر تضمین می کند، یکی از موضوعات قابل مطالعه در جهت شناخت شهر و نحوه شکل گیری آن، مطالعه بافت قدیم شهر است، لذا برای هر گونه حرکت عمرانی، نخستین گام شناخت بافت قدیم شهر می باشد. بافت تاریخی شهرهای ایران و جهان دستخوش تغییرات گسترش شهری شده و تداخل سبک ها و شیوه های معماری در آن باعث ناهماهنگی بسیاری در چهره آن و فرسوده شدن این بافتها شهری شده است.

در این پژوهش، راهکارها و پیشنهادهایی در رابطه با موضوع تحقیق، ارائه می شود:

- نظارت دقیق و مداوم شهرداری بر ساخت و سازها و استفاده از مصالح مقاوم و پایدار در برابر زلزله به خصوص مقاوم سازی مصالح پی و اسکلت کاربری ها.
- سامان دهی و دیوارسازی مستحکم سکونتگاه غیررسمی برای جلوگیری از طغیان رودخانه در ضلع جنوبی
- کانال سازی و ایجاد دیوارهای بتونی مستحکم در مسیر آبراهه های درون شهر به ویژه آبراهه رود بشار در برای انتقال سریع آب به خارج از شهر در مواقع سیلابی.
- ایجاد آیین نامه ای برای تجهیز تمام کاربری های شهر به تجهیزات پزشکی و جعبه کمک های اولیه از طریق کمک های تشویقی به شهروندان.
- به سازی و نوسازی کاربری های مربوط به بحران به خصوص بیمارستان قدیمی و مشخص کردن و بهبود مسیرهای دسترسی به مراکز حساس شهری به ویژه عریض کردن خیابان منتهی به بیمارستانها
- جلوگیری از ساخت و سازهای گسترده و بلندمرتبه در مسیرها و خیابان های اصلی شهر به دلیل بسته شدن کامل خیابان در مواقع بحرانی.
- توجه به پراکنش متعادل کاربری های مرتبط با ساز و کار مدیریت بحران به خصوص مراکز بهداشتی - درمانی، ایستگاه های آتش نشانی و مراکز امداد و نجات (هلال احمر) در همه نواحی شهر برای دسترسی سریع و به موقع به افراد آسیب دیده.
- بر طرف کردن کمبودهای امکانات و خدمات شهری مورد نیاز ساکنان بافت که مجبور هستند برای تأمین نیازهای خود به مناطق دیگر سفر کنند و با برطرف کردن این کمبودها سبب می شود که بافت، افراد بومی خود را نگه دارد و از مهاجرت افراد به مناطق دیگر شهر جلوگیری کند.
- استقرار کاربری هایی چون موزه، کتابخانه، خانه فرهنگ، خانه گردشگر و ... در خانه های باارزش تاریخی درون بافت جهت حفظ این بناهای باارزش و افزایش سطح آگاهی مردم از اهمیت و ارزش بافت های تاریخی، جهت جلوگیری از تخریب و فرسوده شدن این بافتها.

- گشایش‌های کالبدی در مسیرها، برای افزایش خدمات رسانی به عنوان دسترسی آسان شهروندان به خدمات مورد نیاز و همچنین کاهش دادن ترافیک شهر و انتقال سریع نیروهای امداد (به هنگام حوادث غیر مترقبه) به محل حادثه.
- ایجاد کاربریهای مورد نیاز رفاه عمومی نظیر فضای سبز، کاربری ورزشی و گذران اوقات فراغت و... در مکانهای مناسب نظیر زمین های بایر و مخروبه یا زمین هایی که مالک آنها حاضر به فروش زمین خود باشد.
- برنامه ریزی صحیح جهت جمع آوری زباله و دفن یا انهدام آن با مشارکت ساکنان.
- تدوین ضوابط و مقررات نسبی برای احداث و نوسازی بناهای بی ارزش بافت، با توجه به خطر بالقوه زلزله و ترمیم یا بهسازی ساختمان‌های باارزش بافت مثل ارگ کریم خان زند، بازار وکیل و... .
- بهسازی واحدهای مسکونی توسط مالکین با پشتیبانی و حمایت بخش عمومی و دولتی از طریق دادن تسهیلات بانکی.
- برنامه ریزی جهت ساماندهی شبکه‌های آب سطحی و هدایت آب به طریق بهداشتی، که این مسأله ساکنان بافت را با مشکل مواجه کرده است.

منابع

۱. اسماعیلیان، زهرا (۱۳۹۰)، نقش مدیریت واحد در بحران‌های طبیعی شهری (مطالعه موردی: شهر اصفهان)، رساله دکتری، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، استاد راهنما: ملکه عزیزپور، دانشگاه تبریز، صص ۱۳۴.
۲. برنامه‌ریزی و مدیریت وزارت آموزش، فرهنگ و علوم (۲۰۰۳)، راهنما برای ارتقای مقاوم‌سازی مدرسه در برابر زلزله، وزارت آموزش و پرورش.
۳. پورموسوی، موسی؛ شمعی، علی؛ احدنژاد، محسن؛ عشقی، علی و خسروی، سمیه (۱۳۹۳)، ارزیابی آسیب‌پذیری ساختمان‌های شهر با مدل Fuzzy AHP و GIS (مطالعه موردی: منطقه ۳ شهرداری تهران)، جغرافیا و توسعه، سال ۱۲، شماره ۳۴، صص ۱۲۱-۱۳۸.
۴. ترابی، کمال (۱۳۸۸)، بررسی نقش شبکه‌های ارتباطی در کاهش اثرات ناشی از زلزله (مورد مطالعه: منطقه ۶ شهرداری تهران با تأکید بر ناحیه ۱)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد شهرسازی گرایش برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران.
۵. تقوایی، مسعود؛ ترک‌زاده، محمود (۱۳۸۸)، برنامه‌ریزی و مدیریت بحران شهری با تأکید بر امکانات، تأسیسات، خدمات و مکان‌گزینی خدمات آتش‌نشانی، نشر کنکاش، دانشگاه آزاد مرودشت .
۶. تقوایی، مسعود؛ دارابی، مژگان (۱۳۸۷)، مدیریت بحران شهری با تأکید بر مرحله پس از بحران، چشم‌انداز جغرافیایی، سال ۳، شماره ۶، صص ۲۰-۴۰.
۷. جدی، مجید و حسینی، حسین (۱۳۸۴)، نقش سازمان نظامی در مدیریت بحران طبیعی، مجله سیاست دفاعی، شماره ۵۲ و ۵۳، صص ۹-۲۸.

۸. جهانگیری، کتابیون و خردمند، مهنز (۱۳۹۲)، ارزیابی آسیب‌پذیری سازه‌های مراکز آموزشی در برابر زلزله و شناسایی اماکن امن جهت سرپناه اضطراری پس از زلزله، امداد و نجات، سال ۳، شماره ۲، صص ۲۶-۳۸.
۹. حبیب، فرح (۱۳۹۱)، نقش فرم‌های شهری بر کاهش آسیب‌پذیری زلزله، چاپ اول، تهران، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی.
۱۰. حجازی‌زاده، زهرا؛ خسروی، فرامرز و ناصرزاده، محمدحسین (۱۳۹۰)، مدیریت بحران در شهر جدید بهارستان با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی، با تکیه بر سیل و تعیین مسیرهای زهکشی شهری مناسب برای دفع آب‌های سطحی، تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، جلد ۱۷، شماره ۲۰، صص ۳۱-۵۰.
۱۱. حسینی‌خواه، حسین؛ ضرابی، اصغر و محمدی، جمال (۱۳۹۴)، مدیریت بحران کاربری‌ها در نواحی شهری (پژوهش موردی: شهر یاسوج)، دومین همایش ملی توسعه پایدار در علوم جغرافیا و برنامه‌ریزی، معماری و شهرسازی، تهران، صص ۲۰.
۱۲. حسینی‌خواه، حسین (۱۳۹۵)، تحلیل فضایی مدیریت بحران کاربری‌ها در نواحی شهری (پژوهش موردی: شهر یاسوج)، پایان نامه کارشناس ارشد گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم جغرافیایی و برنامه‌ریزی، دانشگاه اصفهان، استاد راهنما: اصغر ضرابی، صص ۲۷۹-۲۹۸.
۱۳. حسینی، کامبد و ساسانی، محمد (۱۳۹۱)، بررسی چالش‌های مدیریت بحران زلزله در سال ۱۳۴۱ بوئین زهرا، زلزله‌شناسی و مهندسی زلزله، سال ۱۵، شماره دوم، صص ۹-۲۸.
۱۴. رهنما، جعفر؛ توفیق‌یان، سعید و مسعودی، یونس (۱۳۹۳)، ارزیابی خطر زمین لرزه و تحلیل خطر زمین لرزه در شهر یاسوج با استفاده از تئوری احتمالات، سی و سومین گردهمایی علوم زمین، سازمان زمین‌شناسی و اکتشافات معدنی کشور، تهران، صص ۱.
۱۵. شکوهی، محمد؛ شایان، حمید و درودی، محمدهادی (۱۳۹۳)، مکان‌یابی بهینه ایستگاه‌های آتش‌نشانی در شهر مشهد، جغرافیا و مخاطرات محیطی، دوره ۳، شماره ۳، صص ۱۰۷-۱۲۸.
۱۶. شهرداری یاسوج (۱۳۹۴)، معاونت شهرسازی، وب سایت شهرداری یاسوج www.yasuj.ir
۱۷. شیعه، اسماعیل؛ اسکندری، محمدامین و حبیبی، کیومرث (۱۳۹۲)، مدل ارزیابی تاب‌آوری مراکز درمانی در برابر زلزله، تهران پنجمین کنفرانس مدیریت بحران.
۱۸. صمدی، حسین؛ صمدی، حمزه و بابایی، علی (۱۳۹۱)، ضرورت و اهمیت نقش هلال احمر در حوادث و بلایای طبیعی در مدیریت بحران، امداد و نجات، سال ۴، شماره ۳، صص ۹۳-۱۰۶.
۱۹. علوی، سیدعلی؛ سالاروند، اسماعیل؛ احمدآبادی، علی؛ فرخی، سعیده و بسحاق، محمدرضا (۱۳۹۱)، تحلیل فضا - مکانی عملکرد ایستگاه‌های آتش‌نشانی بر پایه مدیریت بحران با استفاده از روش تلفیقی MCDM و تحلیل شبکه (مطالعه موردی: منطقه ۶ تهران)، مدیریت بحران، دوره ۱، شماره ۲، صص ۵۷-۶۵.
۲۰. قائد رحمتی، صفر (۱۳۸۷)، تحلیل فضایی آسیب‌پذیری مسکن شهری در برابر زلزله (نمونه موردی: شهر اصفهان)، پایان‌نامه دکتري تخصصی جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، زنگی آبادی، علی، دانشگاه اصفهان، دانشکده علوم انسانی.
۲۱. صفری‌نژاد، محمدرضا (۱۳۸۴)، ارزیابی در بحران، دومین همایش علمی تحقیقی مدیریت امداد و نجات، تهران، مؤسسه آموزش عالی علمی - کاربردی هلال ایران، صص ۱۰.
۲۲. محمدی، جمال و پورقیومی، حسین (۱۳۹۳)، تحلیل فضایی و مکان‌یابی ایستگاه‌های آتش‌نشانی شهر نورآباد با استفاده از GIS، مجله جغرافیا و برنامه‌ریزی، دوره ۱۸، صص ۵۷-۶۵.

۲۳. هاتف، نادر و بازیار، محمدحسین (۱۳۸۸)، تأثیر عوامل ساختگاهی بر تغییر ماهیت زلزله محتمل در شهر یاسوج، اصفهان، ششمین کنفرانس بین المللی مهندسی عمران.
۲۴. امیر افضل، بیتا، (۱۳۸۵)، بررسی و ساماندهی کالبدی - فضایی بافت قدیم شهر اصفهان (محلّه علیقلی آقا)، پایان نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه یزد
۲۵. امیری، سعید، (۱۳۷۴)، چگونگی شناخت و اصلاح بافت‌های فرسوده شهری، مجموعه مقالات دومین سمینار سیاست‌های توسعه مسکن در ایران، جلد اول، انتشارات وزارت مسکن و شهرسازی، تهران.
۲۶. مشهدی زاده دهاقانی، ناصر، (۱۳۸۳)، تحلیلی از ویژگی‌های برنامه ریزی شهری در ایران، دانشگاه علم و صنعت، چاپ پنجم، تهران.
۲۷. شمعی علی، پور احمد احمد، (۱۳۸۴)، بهسازی و نوسازی شهری از دیدگاه علم جغرافیا، انتشارات دانشگاه تهران.
۲۸. شمعی علی، (۱۳۸۰)، توسعه فیزیکی شهر یزد بر بافت قدیم و راهکارهای ساماندهی و احیای آن، رساله دکتری دانشگاه تهران.
۲۹. سرتیپی پور، محسن، (۱۳۸۵)، فن آوری مناسب برای کاهش آسیب پذیری بافتهای تاریخی، اولین همایش ملی مدیریت بحران زلزله در شهرهای دارای بافت تاریخی، ۹ تا ۱۱ خرداد، دانشگاه یزد.
۳۰. حبیبی کیومرث، پورا احمد احمد، مشکینی ابوالفضل، (۱۳۸۶)، بهسازی و نوسازی بافت‌های کهن شهری، انتشارات انتخاب، چاپ اول، تهران.